Segédlet a *Rhopalocera* alrend (nappali lepkék) nehezebben megkülönböztethető fajainak meghatározásához.
Eredeti szöveg és fotó: Dietzel Gyula, szerkesztette: Pál Attila

II. NYMPHALIDAE - *ARGYNNINAE*

1. Argynnis pandora, A. paphia, valamint ezek eltérő megjelenési formái

Az *Argynninae* alcsalád két olyan fajának határozó segédanyaga kerül bemutatásra az alábbiakban, amelyeknek meghatározása csak azoknak okozhat nehézséget, akik kevés gyakorlattal rendelkeznek. A két faj között, közeli rokonságuk ellenére, olyan jelentős és kulcsfontosságú, jól látható eltérések vannak, amik elkülönítésüket nagyban megkönnyítik. Mégis szükségesnek tartom ezen elkülönítő bélyegek összefoglaló bemutatását.

Argynnis paphia LINNAEUS, 1758

A Palaearktikum teljes hosszában élő, mezofil faunaelem, amely hazákban is általánosan elterjedt. Jelenleg a leggyakoribb *Argynninae*-faj. Egyetlen nemzedéke júniustól-szeptemberig repül, néha nagy tömegben látható, - nagy szárazság idején, - az erdőszéli utak nedves foltjain. A déli erős napot nem kedveli, ilyenkor árnyékba húzódik. Az alcsalád legváltozékonyabb fajának tartjuk számon, faunaterületünkről is több leírt eltérése került elő. Egyes években nem ritka genetikai eltérése, a **var. valesina**.

Argynnis pandora LINNAEUS, 1758

Mediterrán faj, areája egészen Közép-Ázsiáig elterjedt, helyenként nem ritka. Hazánkban a 2000-es évekig csak bevándorolt fajként tartottuk számon, 2004-ben azonban, petézése és friss kikelése is megfigyelhető volt a Déli-Bakony keleti peremén a Peremartoni erdőben (Sóly). Változékonysága szűk keretek között mozog, sem melanotikus, sem erősebb aberratív rajzolatelváltozásai nem ismertek, - legalábbis a szakirodalomban ilyen adatok egyelőre nem léteznek. Észak-afrikai populációjában azonban a közelmúltban már megtalálták a földbarna, ***var. valesina***-jellegű genetikus eltérését. Hazánkból, eddig csak egy alapszínében megváltozott egyede került elő.

1./ A szárnyak alakja, a testfelépítés és a repülési tulajdonságok

A szárnyformákban megmutatkozó különbségek egyetlen jellegzetességre korlátozódnak, s ez a ***paphia***-nak az apexnél látható fokozottabb kicsúcsosodása, ami a ***pandora***-nál jóval mérsékeltebb.

A test torrésze a repülőtulajdonságok tekintetében a legfontosabb tényező. A ***paphia*** egész teste, szárnyai méretéhez képest vékony, így repülése is inkább lágyan libbenő, mint kitartóan vitorlázó. Ezzel szemben a ***pandora***, mint vándorfaj, vaskos, masszív torral rendelkezik, a nagyfelületű szárnyakhoz, a hosszú utak megtételéhez, erőtejes szárnyizomzat szükséges. A ***pandora*** kíváló repülőtulajdonságait nagyban segíti egy strukturálisan előnyös tulajdonsága. Az első szárny merev felülete, az apex alatti külső ív mentén hirtelen és nagymértékben elvékonyodik, tartása lazul, s ez a felület, úgy használja ki és kompenzálja a változó felhajtóerőt, mint egy hullámzóan mozgó csűrőlap. Ezért képes a ***pandora*** néhány szárnycsapást követően, nagy köröket leírva, akár métereket is vitorlázni, miközben hátracsapott, vízszintesen tartott szárnyai csökkentik a légellenállást. A két faj hosszabb időn át együtt repül, fentiek figyelembevétele mellett, a röptében való megkülönböztetés sem nehéz. Repülési stílusa nagyon hasonló az *Apatura* fajokéhoz.

2./ Szárnyfelszínek

A szárnyak felszínén a rajzolati elemek elrendeződése megfelel az alcsalád általános jellegzetességeinek. Egy, kizárólag a ***pandora***-n látható faji bélyeg azonban nagy segítség a meghatározásnál. Ez nem más, mint az első szárny középsejtjének zárófoltja, ami egy 3-as számra emlékeztet. Ez a folt, mintegy „rádől" a sorban utána következő hosszúkás, szabálytalan foltra.

Az alapszín a hím ***paphia***-n világos, élénk vörösessárga, némely esetben vörösesbarna. A nőstényé hasonló, de szórt, zöldes pikkelyekkel behintett. A ***pandora*** hímjének alapszíne a világosbarna több tónusa mellett barnássárga, a tőtér és a tőtérközeli mezőkben már nagyobb a zöld felületek kiterjedése. A nőstényé ez esetben is hasonló, de a zöld felületek annyira kiterjedtek, hogy csak az apex alat áés a costa mögött látható, és több példányon egészen kivilágosodik.

Az androconium mindkét fajnál jelen van, de míg a ***paphia***-n három teljes és fent egy részleges fejlettségű csík van addig a ***pandora***-n csak kettő látható és ezek is keskenyebbek, rövidebbek. A ***paphia*** androconiuma tört sirályszárny formájú, középen széles, kilógó és a legnagyobbak befutnak a gyöngyfoltsorba.

3./ Szárnyfonákok

A fonák rajzolatrendszere minden esetben egyértelmű döntéssel szolgál atekintetben, hogy melyik fajjal állunk szemben. A ***pandora*** kizárólagosan egyedi jellegzetessége az első szárny hátsó 2/3 – át befedő, gyengén rózsaszín árnyalatú, élénkpiros mezeje. Ennek a ***paphia***-n nyoma sincs.

A hátsó szárny fonákja a ***paphia***-nál a tő felől indulva csillogó zöld, barnászöld, majd a szegélytérben kissé bíborba hajló széles mezők futnak az erezetre merőlegesen. Ugyancsak merőleges lefutásúak az ezüstös harántsávok, amik a tő felől vékonyabbak és rövidek, a külső széles, megtört, elcsúszott, de hosszú, és az esetek többségében eléri a szegélyt. A szegélyben is vannak ezüstös foltok, de csak az első szegély határán, hátrább, a kapilláris csík előtt már csak kevés pikkely utal a gyöngyházfényre. Gyakran itt már nyomuk sincs, főleg a hímeken hiányoznak. A hátsó szárny modifikációja széles skálájú, de az alapvető jellegzetességek csak extrém anomáliákon fordul elő, amelyek rendkívül ritkák.

A ***pandora*** hátsó szárnya egyszerűbb habitussal fejlődött ki. A szárny teljes felülete élénk fűzöld, függőlegesen ezüstös harántsávok szabdalják, melyek a hímeken szegényesebbek, a nőstényen szélesebbek és hosszabbak. A hímeken számos esetben csak felül játszik gyöngyház-fényben, lejjebb sárgászöldbe megy át. Van egy apró elemekből álló gyöngyfoltsor is, de ezekben csak az átlagméretet meghaladó példányokon látszik az ezüstös pupilla.

Argynnis pandora szárnyfelszíne és -fonáka (HUNGARY, Bakony Mts., Dietzel coll.)

Argynnis paphia szárnyfelszíne és -fonáka (HUNGARY, Bakony Mts., Dietzel coll.)

A következőkben azokról az egyedi aberrációkról, aberrációcsoportokról lesz szó, amelyek elég gyakran kerülhetnek a gyűjtő kezébe ahhoz, hogy adott esetben ne legyen gondja a beazonosítással. A ***pandora*** ezen a területen nem játszik szerepet. Morfológiai habitusa állandó, jelentéktelen a variációs tágassága és a kevés, szerény mértékű eltérése sem veszít szinte semmit a típusképből.

A ***paphia***-nál megismert genetikai változatnak, a ***var. valesina***-nak, illetve annak jellegzetességeit magán hordozó ***pandora***-megfelelője is csak a közelmúltban került elő Észak-Afrikából (a ***ssp. seitzi*** varietása).

Var./f. valesina: Csak nőstény ivaron jelentkező eltérés. A tapasztalatok azt mutatják, hogy nem egyes években, hanem egyes kisebb területeken jelenik meg nagyobb számban, ami a szerencsésen létrejött kopula, a természetes ellenségek távolmaradása esetén, adott lelőhelyeken akár 10-15%-os jelenlétet is eredményezhet. A rajzolatok teljesen azonosak a tipikus nőstényekével, csak az alapszín változott szürkésbarna, földbarna és ezek széles skálájú színváltozataira. Az első szárny apexe és a szegélyér előtt fennmaradnak változó felületméreten világosabb foltok. A hátsó szárnyon olykor bíborszürke tünemlés látszik. Rendkívüli ritkaságnak számít, amikor a ***valesina*** aberrációt hoz létre. Hazánkból ilyen alak még nem került elő ***(ab. afer*** és ***ab. nigrizina).***

A ***paphia*** aberratív alakok létrehozásában az alcsalád élenjárója. Ezúttal két, csoportminősítésű infrasubspecifikus taxon bemutatására kerül sor, bár, megítélésem szerint még a csoport extremitásai is könnyen azonosíthatók.

Azok a ***paphia*** aberrációk, amelyeknek a gyöngyfoltsora szegélyfoltok sorával összefolyt, az ***ab. confluens*** SPULER aberrációcsoportba tartoznak. Ezen az alapvető jellegzetességen belül sok mértékletesebb és fokozottabb elváltozással találkozunk, melyeket a múlt század elején külön névvel illettek. Erre szükség nincs, a ***confluens*** aberráció csoportnév elegendő az azonosításhoz.

Kép: ♂ HUNGARY, Úrkút, Kab-hegy: Nyúl-völgy, 1995. VII. 23. (Leg. & in coll. Gy. Dietzel)

ab. ocellata FRINGS: Az infrasubspeciesen belüli nagy eltérésszóródású alakjait ebben az esetben is a csoportnév alá kellett sorolni, mert csupán az ***ocellata*** változatai is, közel két tucat iss. nevet kaptak. Az eltérések lényege, hogy a szárnyak külső ¾ részén, a rajzolati elemek melanisztikus változáson mennek keresztül, amelyek eltérő mértékben érintik a felületet. Olykor a gyöngyfoltsor elemei kis sötétbarna gyűrűben megmaradnak, máskor a hátsó szárnyon marad ki a melanizmusból egy-egy keskenyebb sáv, hol a szegélyalatti térben, hol a discalis mezőben, némelykor a törtrajzolat maradványait hagyja ki a megváltozás. Az ***ocellata*** már a fonákon is jelentős összemosódásokat, rajzolat-áthelyeződéseket mutat, de a ***paphia*** jellegzetességei fennmaradnak és a ***pandora*** tipikus fűzöld mezejének sincs természetesen semmi nyoma.

Kép: ♂ HUNGARY, Úrkút, Kab-hegy, Nyúl-völgy, 1995. VII. 25. (Leg. & in coll. Gy. Dietzel)

ab. marillae AIGNER: A hátsó szárnyon a gyöngyházfényű felület annyira túlsúlyban van, hogy az egész közép és tőteret maradéktalanul elfedi.

Kép: ♂ HUNGARY, Csehbánya: Középső Hajag, 1984. VII. 3. (Leg. & in coll. Gy. Dietzel)

ab. immaculata BELLIER: A fonákon az ezüstös sávok vagy teljesen hiányoznak, vagy csak a tőtérben láthatók, nyomokban. A hátsó szárny külső harmada sötét, szürkészöld. A gyögyfoltsor elemei redukáltak, a szegély széles.

♂ HUNGARY, Hárskút: Veszprémi út - Toboz-rét, 1992. VII. 9. (Leg. & in coll. Gy. Dietzel)

Néhány leíratlan eltérés:

Az első szárny modifikációs elváltozásai az ***ab. calidegenita***-ra emlékeztetnek, de a hátsón meg sem közelítik. Itt a törtrajzolat nem létezik, a posdiscalis felület egyetlen nagy, szabálytalan folttá alakult. A szegélytér foltjai az erek mentén annyira meghosszabbodtak, hogy az említett szabálytalan folttal egyesültek. Rögzítésétől egyelőre eltekintek, bár leírásának nyomára nem bukkantam az iss. taxonokkal foglalkozó jelentősebb publikációkban.

Kép: ♂ HUNGARY, Kislőd: Csalános-völgy, 2003. VI. 28. (Leg. & in coll. Gy. Dietzel)

Az előző eltérés egy tovább fokozott anomáliás modifikációja. Az első szárny feketésbarna elemösszefolyásai nagyobb felületet takarnak be, s ugyanez a helyzet a hátsón is, ahol a középtér foltja kevésbé tagolt, egyidejűleg kifelé és a tőtér felé is megnövekedett. Egyébként az elváltozás rendszere az előbbiével azonos. Olyan képet mutat, mint egy jelentősen elszegényedett rajzolatú ***ab. nigricans***.

Kép: ♂ HUNGARY, Balatonarács, Koloska völgy, 2003. VI. 14. (Leg. & in coll. Gy. Dietzel)

Ha az előző két anomália leírására mindezidáig senki publikációjában nem került sor, és új néven rögzítésre kerül, úgy az itt bemutatott eltérés is annak nevét fogja viselni. A melanotikus felületek alapvetően a másik kettő rendszerét mutatják, de a szegélytér felé kihúzódottak. A submarginalis cellarendszer elváltozásai némiképp módosultak.

Kép: ♂ HUNGARY, Balatonarács, Koloska völgy, 2003. VI. 30. (Leg. & in coll. Gy. Dietzel)

Szerkesztői megjegyzés: ezzel a taxonómiai és aberrációs munkával tisztelegni szeretnénk Dietzel Gyula hatalmas életműve előtt. Az egyesület indulásakor sokat foglalkozott a nappali lepkész „subcsoport" (Sum Szabolcs, Polonyi Vilmos, Dobos János stb.) okításával, meglátogattuk hatalmas nappalilepke gyűjteményét, és a kérészéletű Lepkész Híradóban is publikálta a *Colias*-ok elkülönítését és aberrációit. A következő anyagban az ***A. adippe – aglaja – niobe*** hármas kerül feldolgozásra.

Eredeti szöveg: 2005.12.22., szerkesztve: 2020.04.11.

Dietzel Gyula – Pál Attila